

«ПРОТИВ РОЖНА ПЕРТИ...» (ТАРАС ФРАНКО versus РАДЯНСЬКА ВЛАДА)

У статті йдеться про те, як Тарас Франко, середній син письменника, долав усі проблеми та труднощі, які були на його довгому, проте не завжди щасливому, життєвому шляху, більшість якого минула у підрадянській Україні. Він не раз опинявся за крок до прірви, однак міцний, успадкований від батька, національно свідомий стержень, принциповий та водночас іронічний характер рятували його. Він вистояв, хоч і не без труду, проти радянської каральної машини. Залишився свідомим українцем, гідним спадкоємцем ідей Івана Франка.

**Ключові
слова**

- Тарас Франко, радянська влада, Музей Івана Франка.

«Против рожна перти, против хвиль плисти...» – це життєве кредо молодого Івана Франка з вірша «Semper idem!» набувало іншого, небезпечно зухвалого змісту в умовах радянської імперії, коли багатьом мужам доводилося, перефразуючи Ліну Костенко, і бути блазнем, і повзати вужем. З усіх дітей письменника – Тарасові в соціалістичному Елізіумі судилося жити найдовше: понад 30 літ. Він, як, мабуть, ніхто інший з української еліти всі ці «прокляті роки» ходив по лезу бритви, не раз опинявся на краю прірви, і, хоч інколи рятувало його славне батькове ім'я, проте ще більше – власна витримка, вишукано нищівний підтекст у розмовах зі «знайомими і незнайомими» й витончена, малозрозуміла ортодоксам іронія, що роззброювала навіть найзапекліших недругів.

Уперше з радянським «раєм» Тарас Франко познайомився навесні 1920 року, коли разом із старшинами Української Галицької армії потрапив до кожухівського концтабору в Підмосков'ї¹. Проте невдовзі його звільнили за клопотанням Галицького бюро – спеціального більшовицького органу, створеного для роботи серед вихідців із західноукраїнських земель. Перед бранцем зі знаковим

---

¹ Див.: Тихолоз Н. Профілі і маски Тараса Франка // Франко Т. Вибране: У 2 т. / Упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Т. 1. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015. С. 29.

прізвищем висунули умову, що той ніколи не братиме участі «в якихось контр-революційних діях проти радянської влади в Росії, Україні, Галичині й за кордоном»². Майже два роки колишній січовий стрілець проживе в Харкові й стане свідком утілення комуністичних ідей, відчує на собі дволикість червоного режиму, побачить brutальні методи соціалістичного «господарювання», що обернуться першим Голодомором в Україні³. Повернувшись із великими труднощами до Львова, він 1922 року опублікує на сторінках газети «Громадський вістник» мемуарний нарис «З Харкова до Львова» та дві гостропубліцистичні статті «По той бік добра і зла» та «Чим держаться большевики?». У цьому «великому оскарженні “темного царства”» Тарас Франко, на думку Наталі Тихолоз, «не просто висловив свої спостереження й емоції від побаченого й пережитого на підрадянській Україні, а зумів піднятися до рівня політичних і навіть історіософських узагальнень. Подібно, як і його батько на зламі XIX – XX ст. у статтях «Що таке поступ?», «Поza межами можливого» та ін. передбачливо визначив основні «недуги», загрози та небезпеки своєї доби, так само і син у працях «З Харкова до Львова» та «По той бік добра і зла» [і додамо тепер від себе – «Чим держаться большевики?»] у 20-х роках XX ст. формулював політичні діагнози і прогнози уже власній історичній епосі»⁴. Ці звинувачувальні документи тоталітарного режиму вимагають окремого ґрунтовного дослідження, але принаймні один характерний штрих галицького «самовидця» вартий нашої уваги, адже зі схожими аргументами йому ще не раз доведеться до бою ступати і з московськими зайдями, і зі своїми, доморощеними «ботокудами». У Харкові всупереч спротиву редактора Тарасові Франку таки вдалося помістити у відривному «Календарі на 1921 рік» крамольну цитату Леніна, який у статті «Вибори до Установчих зборів і диктатура пролетаріату» вважав, що більшовики «не повинні дивуватися, ні обурюватися, коли Україна перепробує всякі форми федерації з Москвою від найтісніших до найсвобідніших і вкінці зовсім відокремиться в найближчих роках»⁵. З харківського періоду показовим є тонкий зразок езопової мови в листі до Івана Калиновича 11 листопада 1921 року. Про Голодомор 1921–1923 років Тарас Франко, обминаючи цензурні рогатки, обтічно повідомляв свого львівського адресата: «Їсти є що, хоч за обжорство з нас Пан Біг певно нікого не покарає, з питвом слабше. Життя тут входить у нормальну колію. Противна думка буде теж правдива»⁶.

---

² Литвин М. Галицькі осередки у радянській Росії (1920 р.) // Студії з історії української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича ПИРОГА. Зб. наук. праць. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 348.

³ Див.: Тихолоз Н. Профілі і маски Тараса Франка... С. 30–31.

⁴ Там само. С. 32.

⁵ Франко Т. По той бік добра і зла // Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 1. С. 771.

⁶ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015. С. 442.

З «принадами» радянської бюрократичної системи Франкові сини зіткнулися вже за «перших совітів». 8 червня 1940 року Тарас писав зі Станиславова Петрові до Львова:

«Мої заходи, себто письма в Київ до ЦК партії і Нар[одного] Ком[ісаріату] Осв[іти] не дали ніякого вислуду, а ще до того я сам стрінувся з різними закидами, що мене до праці дуже знеохочують»⁷.

Нічого не змінилося в червоному «королівстві» й після другої окупації Галичини, коли 26 грудня 1946 року Тараса Франка призначили директором Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка замість Петра Карманського, який, за доносом комісії Музейного управління Комітету культустанов, «нехтував більшовицький партійний принцип у вивченні франкознавства» та «насаджував ворожу українську буржуазно-націоналістичну теорію “школи” Грушевського про безбуржуазність української нації, єдиний безкласовий потік розвитку української літератури»⁸. Чи ж виправдав високе довір'я вже третій із черги господар Франкового дому? У своєму першому «справозданні» про реекспозицію Музею новий директор із лише йому зрозумілим сарказмом інформував відповідні органи, що після наїзду київської бригади музейників «всі експонати були рушані з місця: багато з них переставлені, інші інакше оформлені, деякі здані у фонд музею» і, як квінтесенція *mania grandiosa*, «в першій кімнаті є портрети діячів комунізму і на постаментах могутні [! – В. К.] гіпсові [! – В. К.] погруддя Леніна і Сталіна»⁹. Тарас Франко «поза межами можливо-го» відчайдушно намагався чинити опір київським «опричникам», виступаючи проти їхнього невігластва й настирливих спроб окарікатурити фальшивими «догмами ненависти та класової боротьби» величну постать батька. Зрозуміло, що реакції влади не довелося вже довго чекати.

2 липня 1949 року Комітет у справах культурно-освітніх установ УРСР постановив:

«За ігнорування Комітету в справі корінної перебудови експозиції літературно-меморіального музею І. Франка та протаскування ворожих буржуазно-націоналістичних концепцій в вивченні історії української літератури і, зокрема, творчості І. Франка, внаслідок чого експозиція музею була побудована на низькому ідейно-політичному рівні і мала ряд політичних помилок та ідеологічних збочень, – директора Музею Т. І. Франка звільнити з роботи»¹⁰.

Що ж інкримінували радянські комітетчики синові Івана Франка, у яких смертних гріхах звинувачували його? Не допомогли директорові монументальні

⁷ Там само. С. 450.

⁸ Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів, Априорі, 2013. Вип. 14. С. 184.

⁹ Там само. С. 150–151.

¹⁰ Там само. С. 204.

бюсти класиків, адже «в експозиції не було показано ролі революційних ідей Маркса і Енгельса в формуванні революційно-демократичного світогляду І. Франка», а документи і матеріали про «великих передових діячів російської і української культури – Шевченка, Чернишевського, Герцена, Добролюбова, Белінського» демонструвалися «лише частково на другому плані експозиційної площі музею». Бракувало й матеріалів «про боротьбу Івана Франка проти шовінізму і націоналізму і, в першу чергу, проти українського буржуазного націоналізму». Штучно «збіднювалися» наукові зв'язки «з видатнішими вченими Росії – Шахматовим, Соболевським, Коршом», натомість, «плазуючи перед культурою буржуазного Заходу, в експозиції музею за вказівками директора Т. І. Франка на першому плані експонувались портрети – Шекспіра, Гейне, Гете, Діккенса, чим стверджувались антинаукові погляди на те, що світогляд І. Франка формувався під впливом західноєвропейської культури». Не менш абсурдними були закиди на адресу Тараса Франка, що він не виявив і не зібрав документи й експонати, що «характеризують розквіт української радянської культури національної за формою і соціалістичної за змістом та велику любов трудящих України і всього Радянського Союзу до літературної спадщини і революційно-демократичних ідей великого письменника». У музеї також «були відсутні матеріали, що відображають патріотичне значення творчості І. Франка в період Великої Вітчизняної війни і велике піклування партії і радянського уряду про увічнення пам'яті І. Франка». Вершиною ідіотизму стало обвинувачення сина, що він замість дослідження творчості батька «з позицій радянського літературознавства став на шлях фальсифікації біографії письменника»! І вже нічим іншим, як політичним доносом став категоричний вердикт охоронців соціалістичної цноти: «директор музею Т. І. Франко свідомо ігнорував накази і вказівки Комітету в справі перебудови науково-дослідної роботи музею та з ворожих радянському народу, буржуазно-націоналістичних позицій оцінював творчість великого письменника і революціонера-демократа»¹¹. До речі, своє звільнення з директорської посади, як і ще раніше з університетської кафедри, Тарас Франко сприймав з глузливою насмішкою над номенклатурною братією: *«Університету потрібен викладач, музею потрібен директор, а я, пробачте на слові, їду картоплю копати»*¹².

Сьогодні такі обвинувачення видаються безглуздими, несосвітеними, але тоді Тарасові Франку вони могли коштувати життя, якби він носив інше прізвище. Немає підстав не вірити журналістові Михайлові Малашу, який згадував реакцію нащадка славного роду в приватній розмові на перші морози, що наступили після хрущовської відлиги: «Тарасе Івановичу, от як ви гадаєте, що було б з вашим батьком, коли припустити, що він дожив би до цього часу?» Відповідь

---

¹¹ Там само. С. 201–204.

¹² Тихолози Н. і Б. Документи родини Франків з архівів радянських спецслужб / Підг. А. Квятковський URL : <https://zbruc.eu/node/68245>

сина була швидка, як блискавка, і гостра, як шабля: «Він був би там, де живуть білі ведмеді»¹³.

Проте не в «Сибір неісходиму» відправили Тараса Франка з сім'єю, а значно ближче – до червоноостольного Києва. Роланд Франко небезпідставно вважав, що це була політична акція, пов'язана з нагнітанням терору й страху після вбивства Ярослава Галана.

«Через деякий час, зовсім несподівано, – писав він у спогадах про той жорстокий час, – до Тараса Івановича була приставлена охорона, невідомі в цивільному чергували біля будинку і супроводжували батька, куди б він не ходив, а на вулиці цілодобово прогулювався міліціонер. Мати забила тривогу, підозріваючи, що батька може спіткати доля Галана (його також охороняли перед убивством). Це продовжувалося декілька місяців, і ось на початку 1950 року до нас завітали відомі особистості: заступник голови уряду Мануїльський та секретар комуністичної партії України Назаренко. В помешканні появились охоронці, в окремій кімнаті з батьком майже кілька годин велись розмови. Коли вже гості та охоронці покинули нас, батько повідомив маму і старшу дочку, мою сестру Зеновію, що йому категорично пропонували переїхати з родиною до Києва»¹⁴.

Можливо, була ще й інша причина: влада переконалася в принциповій не поступливості Франкового сина, який не простягне руку на згоду з підлістю, «волить зламатися, ніж поклониться злому», а тому поспішила «депортувати» його з вогнедишного Львова, аби не підносив там за правду свій голос.

І вже в столиці для Тараса Франка продовжилися чергові «ходіння по муках». Його, блискучого студента цісарсько-королівських університетів Львова й Відня, московські чиновники змусили по-радянськи складати кандидатські іспити як обов'язкову умову для захисту дисертації. У листі до Михайла Возняка 9 грудня 1950 року він із гіркотою писав:

«Ви десь мали висловитися, ніби в Москві мене переатестовано і дозволено не здавати кандидатського мінімум. Вийшло якраз навпаки. На моє солідно мотивоване подання ще в жовтні ц[ього] р[оку] прийшла з Москви відмовна відповідь. Мушу здавати всі предмети»¹⁵.

Попри першу осічку, Тарас Франко таки «наострився здавати, захищати, друкувати, спати», як жартував в іншому листі до академіка. А тут почалися нові процедурні клопоти: то ніяк не могли знайти опонентів, то забракло диплома про закінчення університету, «бо його за Австрії не вимагали». Аби майбутній кандидат не накоїв чого й не зійшов на хибний ідеологічний шлях до нього приклали «куратора», який начебто «допомагав» зліпити «правильну» роботу.

¹³ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 583.

¹⁴ Там само. С. 560.

¹⁵ Там само. С. 453.

Про той курйозний випадок розповів колишній студент Тараса Франка Юрій Шанін у спогадах про свого професора-оригінала. В Інституті літератури доручили якомусь науковцю написати кваліфікаційну розправу замість дисертанта, якому залишалося спокійно чекати, поки той принесе готовий опус. Але хлоп'яга не дуже й поспішав виправдати «високе» довір'я керівництва. І ось Тарас Франко, «ховаючи під вусами посмішку – згадував Ю. Шанін, – якось зайшов до дирекції Інституту, удаючи обурення, сказав: “А той лайдак, що йому доручено написати мою дисертацію, не квапиться, між іншим! Тільки й швендяє коридорами, руки до кишень заклавши, і ні-і-ічого не робить!”»¹⁶. Чи то жарт, чи то правда, але дисертанту вдалося оригінальним способом обійтися без класиків марксизму-ленінізму – «священної корови» в усіх без винятку подібних дослідженнях: «Ось перша фраза його власноручного автореферату: “У Маркса і Енгельса про нафту нічого нема”. І то була свята правда»¹⁷.

Чимало мороки завдавали спроби публікації власних творів, особливо раніше написаних. Доводилося переконувати і рецензентів, і цензорів, що ні Іван Франко, ні його син «з капіталізмом та буржуазією не мали нічого спільного». Тарас Франко з властивою йому самоіронією інформував Максима Рильського, чому його твори не підходять до друку:

«Вони відбивають давні, минулі часи, не вільні від забобонів і пережитків. Зама-ло в них героїки і соц[іалістичного] реалізму. Читати критику на них – очі занадто слабкі. Слухати самокритику – нецікаво. Битим бути з моїм прізвищем – незручно, прямо стид!»¹⁸.

Ще сумнішим виглядав лист до Марії Деркач 17 квітня 1958 року:

«Мені відібрано пенсію, аби менше клопоту і писанини, не можу платити підвищеного партподатку, бо моїх творів ні чорта не друкують, навіть рецензії на “Воїна” Дольд-Михайлика не прийняли. Може, швидше напечатають в П., бо й туди їх вислалося. Чи й у Вас є дурацькі чутки про зріст польського (протирусського) націоналізму? Ще того бракувало! Мене просять приїхати з відчитами в Польску, та ледве чи поїдесться. “Профіль” не дозволяє»¹⁹.

Така ж незавидна доля спіткала й наукові праці. 15 листопада 1960 року Тарас Франко скаржився Олександрові Білецькому на зволікання з друком грецької спадщини батька:

«Багаторічну працю, знання і досвід вложив я в той том, і, здається, надармо. Моя передмова відкинена, вступ “Франко і античність”, планований на 2 аркуші, потім скорочений мною, також, мабуть, не піде, на Примітки місця не буде,

---

¹⁶ Там само. С. 467.

¹⁷ Там само. С. 468.

¹⁸ Там само. С. 459.

¹⁹ Там само. С. 480.

а ще останньо тов[ариш] Басс, покликуючись на Вас, каже познімати ще вступи до періодів грецької літератури. То що взагалі лишиться з моєї спеціальності? І. Франко сам дав грецькій антології заголовок "Старе золото", зачуваю, що й він не вдержиться»²⁰.

Шалена заздрість, безпідставне чванство, мстива обструкція – усі ці бруральні підступи радянського хама боляче дошкуляли синові великого Франка, який, «заслуживши» мізерну пенсію, з неприхованим болем сповідався Максимові Рильському:

«Мають мене за звичайного з'їдача хліба. Що маю 51 літ служби, 30 наук[ових] праць, що Батькові твори дали мільйон прибутку – все те не беруть під увагу»²¹.

Але власні проблеми маліли на тлі «великого, непроглядного горя» України – тотальної русифікації, що почала набирати сили після приходу до влади Леоніда Брежнєва. Тарас Франко був одним із шести хоробрих, хто в квітні 1967 року звернувся з листом до московського політбюро, протестуючи проти насильницької політики денаціоналізації: «Перед лицом реальної угрозы самому существованію нации мы не можем и не имеем права молчать»²². Такий сміливий виклик режиму міг дорого обійтись підписантам, але, мабуть, напередодні півстолітнього ювілею жовтневого перевороту партійне керівництво республіки на чолі з україноцентричним Петром Шелестом вирішило не звертати уваги на бунт старшого покоління «націоналістів». Через рік Тарас Франко з алюзійним сарказмом поділиться «правдивими новинами» про українські справи з Романом Савицьким:

«Від численних членів Союзу укр[аїнських] письменників] чую, що в сусідстві проходить широка білорусизація. На Україні ведеться глибока демократизація, поки що на Пряшівщині. На спілці йде 29. IV висока дискусія довкола славної повісті Гончара "Собор". За океаном швидкими темпами виростає значення українства. При найближчій Конституції ні один українець (русин, руснак, малорос, хохол) не сміє бути записаний фальшиво. "Укр[аїнські] нар[одні] мелодії модні за кордоном в Австрії і Англії" – фігурні пари танців на льоду. Найважлише: згідно з заповітом Леніна, зростає нац[іональна] гордість українців. Потрібна ще безумна сміливість»²³.

Боротьбу за рідну мову Тарас Франко вважав справою свого життя й дуже тішився, коли бачив у Києві перші реальні паростки українізації. З радістю ділився своїми спостереженнями з львівськими друзями, зокрема з Марією Деркач: «Але вже чую дуже часто: по вулицях діти, елегантно повдягані, розмовляють

---

²⁰ Там само. С. 495.

²¹ Там само. С. 504.

²² Там само. С. 517.

²³ Там само. С. 522.

між собою по-українськи, чим раз частіше старші, виключно селяни і вже мову не засмічують»²⁴.

«За права укр[аїнської] мови тут виступають уже тисячі людей, не я сам! – писав він у березні 1959 року до Івана Прокопів в Дрогобич. – І вже є успіхи. “Лиш боротись – значить жить”. На похиле дерево кози скачуть. Ми, укр[аїнський] трудовий народ, не є похиле дерево. Але мусимо бути рухливі, і в цім найбільша справедливість, а в розумінню цього і виконанню – найбільша користь. Крім того, ми повинні вигублювати закорінений ще у нас “комплекс нижчості”. Не вільно нам – під ніякою умовою! – применшувати наші успіхи, а роздувати чужі, представляти нашу справу в чорнім світлі, ніж є в дійсності. Без оптимізму може жити хіба одиниця, але не народ»²⁵.

Проте вже через кілька років у нотатках Тараса Франка, які переписав Михайло Малаш²⁶, зникла недавня ейфорія, а струменіла гірка правда про реальну мовну ситуацію «на нашій – не своїй землі»:

«Не раз дивуюсь і задумуюся, яка може бути причина, що український народ, з культурою бозна-як давньою, що має чудову народну пісню, ніколи і ніким не був побитий, та й з останньої війни вийшов “Українськими фронтами” у коло переможців, а розвивається так, що в столиці його мови майже не чути»²⁷.

Але й та «мова», яка звучала в Києві, була дивовижно скаліченим суржиком, що важко піддавався якійсь розумній лінгвістичній ідентифікації:

«Професор Білецький Андрій, визначний мовознавець, – розповідав Тарас Франко, – запевняє, що по вул. Хрещатик, при якій він живе, не чути ні російської, ні української мови. Щодо 70 відсотків населення, коли люди йдуть містом самітно, це, безперечно, правда, решта 30 відсотків не розмовляють літературно чистими мовами – як ніде в світі – лише жаргонами. Для нас, українців, це не втіха, бо переважає не український жаргон (суржик)»²⁸.

У Тараса Франка було особливе, украй негативне ставлення до патронімікону. Уважав це чужорідним звичаєм і ніколи так не підписувався. «Звертання по батькові чи по-докторськи зовсім не потрібні, – пояснював він Марії Деркач у листі від 31 серпня 1966 року. – Це паразити мовні, подібно, як “Пане дяю” чи “так би мовити”, чи “якоюсь мірою” – геть із ними»²⁹. А Михайла Лесіва, який редагував рубрику «Мовні поради» у варшавській газеті «Наше слово», резонно запитував: «Навіщо Великому Кобзареві дочіпляти “Григорович” або Великому

---

²⁴ Там само. С. 470.

²⁵ Там само. С. 484.

²⁶ Див.: Там само. С. 754.

²⁷ Там само. С. 589.

²⁸ Там само. С. 586.

²⁹ Там само. С. 512.

Каменяреві – “Якович”?» І далі додавав: «Не люблю, коли мене хто кличе, чи зве “Іванович”»³⁰. Дещо згодом цьому ж адресатові зізнавався ще категоричніше: «Я просто ненавиджу: Іван Якович Франко і Тарас Іванович Франко»³¹. Принагідно згадаємо випадок на виборах, про який розповів Зенон Дмитровський. Коли Тарас Франко «підійшов до столу за бюлетенем, хтось із виборчої комісії запитав його прізвище. Він назвав. Потім уточнили ім'я – теж сказав. А вже коли запитали, як по батькові, Франко різко відповів: “В мене батька не було”»³².

Так само наполегливо Тарас Франко намагався повернути українській абетці літеру «ґ», прекрасно усвідомлюючи, що проломити заідеологізований правописний мур у підневільній Україні майже не було шансів. Тому й намагався пробити хоч би тріщину в зарубіжних україномовних виданнях і пропонував Михайлові Лесіву здійснити правописну «диверсію» на польських теренах: «А proros: Здається ніяка сила, очевидно, цензурна не може Вам заборонити друкувати букву “г”, як пробний бальон»³³. В іншому листі він продовжував переконувати свого варшавського кореспондента в необхідності повернення до орфоепічних джерел:

«мусимо точно відрізнати “г” від “ґ”. В укр[аїнській] мові є приблизно 1000 слів з “г” – суто українських, як ґонта, ґніт, ґуля, ґанок, і запозичених, як ґрунт, ґрафіка, назв, як Де Голь. В деяких словах є “г” і “ґ”: Гамбург, Гюґо. Крайно некультурно звучить заміна ґ в словах ґданськ, ґдня, ґомулка, ґерек і в багатьох інших. “Наше слово”, “Життя і слово” навіть букви ґ не мають. А я і пишу, і вимовляю всюди “г”, де треба. Для друку у нас іде “г”, за границю – “ґ”»³⁴.

До останніх земних днів своїх твердо стояв Тарас Франко в обороні однієї літери, що символізувала самобутність української мови й служила своєрідним bastionом від мовної експансії зухвалою й безцеремонною сусіда:

«Колись був в обігу ідіотизм, що в укр[аїнській] мові є лиш три слова з “г” – ґанок, ґудзик, ґедзь. Хіба для трьох слів варт встановляти нову букву, ще й таку, що її не знає і не признає рос[ійський] алфавіт. Ось тут закопаний пес! А ми такої опіки не потребуємо»³⁵.

Загалом своє вільнодумство й хронічне несприйняття тоталітарного режиму Тарас Франко вміло приховував інтелектуальними парадоксами в радянському «театрі абсурду». З усіх львівських друзів він, мабуть, найбільше довіряв Марії Деркач, бо не випадково листи до неї підписував, як «Тарас Єретик». Блискучим

³⁰ Там само. С. 528.

³¹ Там само. С. 535.

³² Там само. С. 602.

³³ Там само. С. 528.

³⁴ Там само. С. 536.

³⁵ Там само. С. 540.

зразком політичного інакомовлення є промовиста репліка про відзначення в травні 1968 року пам'яті Івана Франка в Києві:

«Річниця мого батька, що загинув на фронті (sic! – В. К.), пройшла тут скромно: під пам'ятником коло театру ми зложили букет живописних цвітів. Була Михайлина Коцюбинська, свіжо усунена з АН, з публіки 4 особи. Серед них один міліціонер, що спокійно сидів на лавочці. Закінчення велетенської праці ледве чи можна уважати “сумною датою”; вона, щоправда, й невесела»³⁶.

Упорядники Тарасового двотомника резонно пояснюють цю фактичну «описку» очевидною різницею байдужого ставлення влади до Івана Франка й помпезного вшанування полеглих радянських солдатів під час другої світової війни³⁷. У листі до Юрія Мушака, якого жартома називав Юрасем Хмельниченком, Тарас Франко незадовго до смерті нарікав на «крукову» поруку видавців, редакторів і рецензентів, які блокували не лише його переклади з античних літератур, а й батькові: «Великий Каменярь “зашпортався”, то які претензії можемо мати ми, малі каменярі? Часи такі»³⁸. Можливо, не помилявся Ю. Шанін, коли вважав, що «все своє життя син Івана Франка робив лише те, що було йому до вподоби, не силуючи себе нелюбою роботою, присутністю на непотрібних засіданнях. Інколи робив це, удаючи з себе “дурника”, граючи “під Швейка”»³⁹. Своєю незвичайною, іноді дивакуватою манерою поведінки він був таким же «майстром пародії, шаржу, травестії», як і близький йому за духом Остап Вишня. Той також, за словами Юрія Лавріненка, «залюбки маскувався під “простачка”, який здебільше з усім погоджується, але від нього повівало тим казковим “дурником”, перед яким пасують мудреці і королі»⁴⁰.

З комуністичних «скрепів» Тарас Франко глумився настільки віртуозно, що не завжди можна було зрозуміти, де був жарт, а де – «серйоз». Ю. Шанін розповідав, як у повоєнні роки тодішній директор проводив екскурсію для іноземних туристів у Музеї Івана Франка:

«Вже прощаючись, спитав: “А може, якісь запитаннячка будуть (дуже характерна для нього ласкаво-жартівлива фраза)?”. І хтось спитав: “А які у Вашого батька були улюблені письменники?” – “Які?! – Тарас Іванович наче замислився і раптом сказав твердо: – Німецькі!” В залі запанувала тиша: занадто несподіваною й, м'яко кажучи, несвоечасною була отака відповідь... Та після досить довгої, “акторської” паузи Тарас Іванович, хитрувато примружившись, закінчив-пояснив: “А саме: Кароль Маркс та Фридрих Енгельс!”»⁴¹.

---

³⁶ Там само. С. 523.

³⁷ Там само. С. 741.

³⁸ Там само. С. 538.

³⁹ Там само. С. 566.

⁴⁰ Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей. К.: Смолоскип, 2004. С. 619.

⁴¹ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 565–566.

Він міг знічев'я, просто, ніби між іншим, і висміяти ревних фальсифікаторів музейної справи, і пролити світло на табуйовані теми. Євген Сверстюк в одному інтерв'ю поділився враженнями від екскурсійної еквілібристики Тараса Франка:

«Ну, це, каже, перо, яким нібито писав Іван Франко. Це палиця, з якою нібито ходив Іван Франко, хоча здається, що вона з'явилася тут зовсім недавно... От там-от будинок, де жив Михайло Грушевський. І власне цей особняк за допомогою Михайла Грушевського і був побудований". Це для нас було надзвичайно цікаво, тому що ці цитати, які були виставлені в музеї, свідчили про їхнє ворогування»⁴².

Насміхався великий дотепник і з вчених мужів, що боялися оминати «ані титли, ніже тії коми» з «колінопреклонних» партійних «катехизмів».

«Йде засідання Вченої ради філологічного факультету КДУ, – згадував Ю. Шанін. Обговорюється стан наукової роботи. Головуючий: "Вельмишановний Тарасе Івановичу, а Ви якусь тему розробляєте, щось досліджуєте?". Тривала, дуже тривала "Тарасова пауза". І, врешті, не підводячи очей на головуючого, спокійно й урочисто: "Так, розробляю, досліджую". – "А що саме, дозвольте поцікавитись?" Пауза ще триваліша за попередню. І нарешті: "Тож треба вам усім знати б, що я вже другий рік перекладаю латинською мовою четверту главу "Короткого курсу історії ВКП(б)". В аудиторії панує шаноблива тиша. Дехто несміливо знижує плечима. Але ніхто не наважується спитати: на якого біса треба перекладати на латину оту горезвісну четверту главу?!»⁴³.

Або ж, блискуча інтелектуальна провокація, зі слів Богдана Тихолоза: «Коли треба було подати тему на одну із наукових конференцій, він запропонував таку тему: "Іван Франко на балах". Коли його запитали: "Що Ви маєте на увазі?", – він сказав: "Ну, Франко ж бував на ювілейних бенкетах, він виголошував там свою промову»⁴⁴.

Інколи здавалося, що Тарас Франко свідомо провокував сторожів ідеологічних підвалів. Так, в університеті, за спогадами Ярослава Дашкевича, «він пояснював студентам, що в Радянському Союзі – як і в античному світі – також є раби, а після напруженої паузи продовжував, що цими рабами є... машини»⁴⁵. А в Станіславові, як редактор обласної газети, намагався замінити обов'язкове для всіх пресових видань комуністичне гасло «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» на «Голодранці всіх країн, єднайтеся!», переконуючи, що це найдокладніший український відповідник⁴⁶.

⁴² Там само. С. 596.

⁴³ Там само. С. 566.

⁴⁴ Тихолози Н. і Б. Документи родини Франків з архівів радянських спецслужб / Підг. А. Квятковський URL : <https://zbruc.eu/node/68245>

⁴⁵ Там само. С. 563.

⁴⁶ Там само. С. 563–564.

Однак, перефразовуючи Михайла Коцюбинського, людина, яка б вона сильна не була, не може постійно витримувати психологічну напругу затяжної радянської доби. Антиклерикальний збірник «Іван Франко. Проти Ватикану» (1953), який Тарас Франко уклав разом зі своєю донькою Зеновією, Наталя Тихолоз уважає найхарактернішим і найпечальнішим прикладом «того мимовільного, протиприродного компромісу з “червоним дияволом”, на який змушені були піти нащадки великого роду під тиском страхітливих історико-політичних обставин – проти своєї волі і проти свого сумління»⁴⁷. А в російськомовній автобіографії (1948), щоб переконати владу в ідеологічній «зрілості» й не втратити роботу, запевняв радянських чинуш, що «изучал “Капитал” Маркса, “Анти-Дюринга” Энгельса, “Материализм и эмпириокритицизм”, биографию и мелкие статьи Ленина, “Отечественную войну”, биографию и статьи товарища Сталина»⁴⁸. У віршованому гумористичному листі до Марії Деркач 15 березня 1959 року напівжартома-напівсерйозно Тарас Франко зізнавався: «Я вже не сіпаюсь, а більш потакую». І щоб у його адресатки не виникало сумнівів, лукаво закінчив свою епістолу пафосним закликком: «Поборюючи вперто націоналізм, / Будемо йти зажерто, прямо в комунізм»⁴⁹.

Зрозуміло, що підозріла, непередбачувана, незалежна поведінка Тараса Франка непокоїла радянські спецслужби. Ще не встигли відгриміти над Україною «визвольні» залпи, коли на нього, як свідчить Наталка Тихолоз, 30 листопада 1944 року гебісти завели «дело-формуляр» із просто-таки «розстрільним» обґрунтуванням:

«...в период немецкой оккупации в 1941 году около шести месяцев работал корреспондентом профашистской газеты “Самостійна Україна” и “Станиславское слово”, а также являлся членом профашистского Союза Украинско-Галицийских Комбатантов, по заданию которого проводил митинги среди населения по вовлечению молодежи в Дивизию СС Галичина»⁵⁰.

Дослідниця наводить численні факти з секретних архівів про дев'ять пекельних кіл, через які довелося пройти Франковим нащадкам «на тому боці добра і зла». Будь-який необачний крок, будь-яку критичну репліку на адресу колоніальної влади ретельно фіксували «добрії люди» в багатьох дописах, і кожен із них міг обернутися для Тараса Франка арештом. Проте не обійшлося все-таки без допитів у справі Союзу Комбатантів, на яких він – чи то підозрюваний, чи то свідок – вів себе спокійно, гідно, нікого не очорнив, не видав, не підставив⁵¹.

---

⁴⁷ Тихолоз Н. Профілі і маски Тараса Франка. С. 43.

⁴⁸ Франко Т. Вибране: У 2 т. Т. 2. С. 397.

⁴⁹ Там само. С. 483–484.

⁵⁰ Тихолози Н. і Б. Документи родини Франків з архівів радянських спецслужб / Підг. А. Квятковський URL : <https://zbruc.eu/node/68245>

⁵¹ Там само.

Справжньою крамолою було його відверте посягання на ідеологічне підмур'я червонозоряної імперії – комунізм. Богдан Тихолоз наводить два характерні уступи з російськомовного агентурного донесення про політичні погляди неблагоннадійного сина «запертого в льох» поета-революціонера:

«Касаясь вопроса государственного устройства СССР, коммунизм – чисто русское явление, которое рано или поздно должно исчезнуть. Я считаю, что на другие страны он не распространится». И далі – не менш шокуюча Тарасова заява: “Я полностью прочёл “Краткий курс истории ВКП(б)”, но не нашёл в ней ни единого украинского деятеля, хотя культура и наука в Украине не ниже русской. Это ещё раз подтверждает случайность коммунизма в России»⁵².

Історія «трудів і днів» Тараса Франка – це частина історії нашого народу. Син великого батька не став колаборантом і не був валленродом. Уважав себе Єретиком. Мабуть, не випадково написав рецензію на роман Юрія Дольд-Михайлика «І один у полі воїн» – твір такий далекий від його читацьких запитів і наукових інтересів. Це, вочевидь, і про нього також складено строфу з «Мого Ізмарагду»: «Мужню силу хоч похилить горе, / Та не зломить, в підлість не поверне...»⁵³.

Valerii KORNIICHUK

«PROTYV ROZHNA PERTY...»

(TARAS FRANKO versus SOVIET AUTHORITIES)

The article describes how Taras Franko, the writer's middle son, overcame all the problems and difficulties that were on his long, but not always happy, life path, most of which he passed in sub-Soviet Ukraine. He repeatedly found himself one step closer to the abyss, but a strong, inherited from his father, nationally conscious core, principled and at the same time ironic character saved him. He withstood, though not without difficulty, against the Soviet punitive machine. He remained a conscious Ukrainian, a worthy heir to the ideas of Ivan Franko.

Key words: Taras Franko, Soviet authorities, Museum of Ivan Franko.

---

⁵² Там само.

⁵³ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. К.: Наук. думка. 1976. Т. 2. С. 199.